

IRODALOM.

Positiv æsthetika. Irta *Pekár Károly dr.* Budapest 1897. Hornyánszky Viktor. XIV. és 672. Ára 4 frt.

Abban a nagy változásban, melyet a természettudományok óriási föllendülése, Darwin hypothesisének nagy sikerü alkalmazása a tudományok terén előidézett, aránylag az æsthetika, a szépnek tudománya vett legkevésbé részt. Az æsthetikusok nem siettek magukévá tenni a tudomány egyéb ágaiban nagy eredményü inductiv kutató módszert, megmaradtak a *Fechner*től «Gang von Oben»-nak nevezett úton, a szép meghatározásából kiindulva deductióval iparkodtak megalkotni a szép rendszerét — így támadtak azok a deductiv æsthetikák, melyeknek tipikus példaképe nálunk *Greguss* Ágostnak sok találó megfigyelése és ötlete ellenére is elhibázott Rendszeres Széptana.

Már helyesebb úton haladtak azok a tudósok, a kik nem a szép lényegét kutatták, hanem a szépet megjelenésében vizsgálták, műtörténelmi és irodalomtörténelmi konkrét jelenségeken mutatták be: az út helyes volt, adott jelenségekből indultak ki, de igazi tudományt mégsem nyújthattak, mert a szépnek csak tárgyi oldalára voltak figyelemmel.

A szigorúan tudományos æsthetikának azonban más irányt kell követnie, azt, melyet Darwin hypothesisére támaszkodva az angolok kezdtek meg: *Herbert Spencer* és *Grant Allen*, kik a szépet a subjectiv oldaláról tekintették s megalapították az evolutionista æsthetikát. Ide vág *Helmholtz* korszakotalkotó működése is. Nem ilyen tulzón physiologiai alapra, hanem inkább csak lélektanira építenek *Fechner* (*Vorschule der Aesthetik*) és *Beöthy Zsolt* egyetemi előadásaiiban, utjuk azonban, legalább a czélt és módszert tekintve sok tekintetben megegyezik.

Pekár helyes érzéssel az előbbi, műtörténelmi, és utóbbi physiologiai fölfogást összekívánja kötni és a Bevezetőben két részre osztja az æsthetikát (7. oldal): az egyik az *æsthetikai æstheseologia*, mely a szép-érzést physiologiai és psychologiai tekintetben, a másik, melynek találó nevet nem adott, mely a szépet történelmi és ethnographiai szempontból vizsgálja. Jelen munkája, mint második czíme «*Az æsthetikai érzések psycho-physiologiája*» mutatja, az æsthetikának első része.

A positiv æsthetika a szép érzését vizsgálván első sorban a fölfogandót, a physikai ingert, azután a fölfogót, az idegrendszert, végre magát a fölfogást, az érzést tárgyalja. E három irányú vizsgálat adja meg a mű három részét: physikát, physiologiát és psychologiát.

A *physikai* részben az érzetek előidőzését, a hangot és fényt vizsgálja, majd *Anatomia* czímén az idegek szerkezetével és működésével,

valamint a levegő és æther rezgéseit hanggá és fénynyé alakító fül, illetőleg szem szerkezetével ismertet meg. A tulajdonképeni *physiologiai* kutatása (III. rész) az idegek életével, a hallás és látás körébe tartozó érzetekkel, intenzitásuk és qualitasuk szerinti különféleségükkel foglalkozik s az érzékszervek szerkezeti sajátágaival iparkodik megmagyarázni, milyen benyomások keltenek érzéki kellemes hatást, a mi a szépérzésnek alapföltétele. *Ilyen kellemes hatást kelt az idegvégék egyenletes, intermittáló izgatása continuáltnak tetsző discontinuált mozgások által.* Részletes *physiologiáját* adja az agykéregnek, mint az összes tevékenységeink legfontosabb szervének.

A *psychologiára* átmenetül szolgáló IV. rész a központi ideggépezet működésének ismertetésével kezdődik. E gépezet áll a vetítő és kapcsoló mezőkből; előbbinek alaptörvénye, hogy *hasonló izgalmak mindég együvé kerülnek a központban*, utóbbié, hogy *az idegizgalmak abban az irányban haladnak, a merre az ellenállás, a functionális dispositio hatásaként legkisebb.* Magának e psychomechanismusnak viszonyát a külvilággal a *suggestibilitás* határozza meg. Ezután ismertetve a tér és idő problémájára vonatkozó elméleteket (nativistikus és genetikust) rátér e rész legfontosabb tárgyára, a rendezéstanra s megemlíti a tér és időszemléleti szép határozmányait, a melyek megfelelnek a *physiologiai* részben vizsgált érzéki kellemes határozmányainak.

E *physiologiai* alapvetésen emelkedik a *psychologiai æsthetica* épülete (V. rész), melynek három nagy szárnyát az *elemi, kapcsolatos és összetett psychikai* működések alkotják. A *psychikai* működés elemeit, a mint minden valóságos érzéklet *képszerű és hangolt, a képek* illetőleg *képzetek és hangulatok* alkotják. Idegrendszerünk tiszta érzeteket nem fog föl, ezek számunkra nem léteznek, hanem csak összetételeit: a *képeket*, miknek elmosódott, de újra fölelevenedő izgalmét nevezzük *képzetnek*. Az érzéklet izgalma azonban nemcsak az agykéreghez jut el, hanem maga az érzéklet változást hoz létre a *physikai* ingert átvevő érzékszervben, e szervi érzet megérzése adja a *hangulatot*. Főképen a *képzeteket* és *hangulatokat* vizsgálja e részben és ismerteti a Fechner-Beöthy-féle *æsthetikai alap és küszöb törvényeket*: az *érzéki benyomás maga alkalmas alapja legyen a szép egészes hatásának*, másodsor, hogy *csak egy bizonyos mértékfokot, a küszöböt, meghaladó benyomások idézhetnek elő érzéki gyönyört vagy ellenkezőjét.*

Az V. rész második fejezete a *kapcsolástan*. Wundt, Höföding, Spencer és Fechner nyomán ismerteti a *képzet-kapcsolódások* fajait s viszszavezeti őket a *közös elemek* kapcsolatára. A *kapcsolódások* különféle irányuak (jelentő, hasonlító, kiegészítő, alakító és személyesítő), majd figyelmeztet annak fontosságára *æsthetikai szempontból*, milyen mértékben állandósultak egyes *kapcsolatok egy-egy lélekben*. Vannak *képzetek*,

melyek minden lélekben szinte reflex-szerűen keltik életre a másikat, viszont egyes sajátos kapcsolatok csak egy egyén tulajdonai. Milyen fontos ez a tétel a műalkotás és műélvezés szempontjából, könnyű belátni; sőt még a *költői alkotást* is meghatározza ennek alapján: az *általában állandósult kapcsolatok figyelembevételével történő egyéni képzetkapcsolás*. Azonban egy-egy léleknek nemcsak a képzetkapcsolatai különfélék, hanem az anyag is, mely képzetek alakjában le van rakva, innen a különböző emberek képzetműködései képzeteiknek mennyiségétől és a különféle irányban és fokban állandósult kapcsolatoktól függenek. E kapcsolatok akkor lesznek kellemesek, akkor áll elő a pszichológiai szép, ha a képzetek közös elemek alapján könnyen fonódva nem fárasztanak; képzetműködésbeli szép: ha e működések egy irányban koncentrálódnak, ha képzetek, gondolatok egy egységbe, az *alapeszmébe* olvadnak.

A képzetek azonban hangulatok nélkül nem léphetnek föl, össze vannak velük szövődve s nemcsak hogy a közös vagy rokon hangulatok új képzeteket támaszthatnak, hanem ezen alapul a művész és élvező közössége, együttérzése: a művész a külvilág támasztotta hangulatokat át iparkodik ültetni képzetek által az élvező lelkébe (*művészi suggestio*). Ennélfogva a műalkotásnak egységes alaphangulata ép oly fontos, mint az egységes alapeszme. Vizsgálja ezután az akarat-, illetőleg mozgásműködéseket és alkalmazza rájuk az *æsthetikai főtörvényt*; ezt mint csekélyebb szerepűt és speciálisabb fontosságút az *æsthetikai tevékenységben* jelenleg mellőzzük.

A kapcsolatos lelki működések összetételeit érzéseknek nevezi: ezekkel, illetőleg az *æsthetikai-érzésekkel*, melyekben az *æsthetikai tevékenység* megnyilatkozik, foglalkozik az *æsthetika V. részének* harmadik fejezete. Physiologiai alapon, *W. James, Ch. Lange és G. Dumas* nyomán vizsgálja a lelki állapotot, indulatokat, tehát azokat a működés-combinationokat, melyeknek lényege a hangulat. A *vasomotorikus* elméletet elfogadja, kiemeli a *neurovascularis* kapcsolatot, megállapítván az indulatról, hogy a külső benyomás vagy képzet kapcsolata *vasomotoricus* reactiót szül, a mi az egész életműködés fokozódásával vagy csökkenésével jár. Hozzáfűzi ehhez, mint saját magyarázatát: *e vérkeringésbeli változások, tehát az életműködés fokozódását vagy csökkenését megérzi a szerv-érző központ, ez az érzet a gyönyör és fájdalom érzése*. Tárgyi alapon *egoistikus és altruistikus*, biologiain *egyéni és faji* érzéseket különböztet meg s ez utóbbi alapon magyarázza ösztöneinkből a tragikum és komikum érzését, mint az egyéni és a tulajdonképeni szépet, szerinte gyönyörűt, mint a faji érzések játékát. Az *æsthetikai érzéseket* tehát *ösztöneink játékának* tekinti. Ez munkájának végső eredménye.

A physiologiai vizsgálódásból kiindulva pszichológiai fejtegetéseken keresztül jutott erre az *æsthetikai eredményre*. Mig ezt a nagy utat meg-

tette, természetesen igen sok tudományos kutatáshoz, hypothesishez, eredményhez kellett fordulnia, a melyeknek nagy részét másoknak, az illető tudományág hivatott művelőinek, munkáiból vette. Csodálkozni ezen, vagy egyenesen hibáztatni ezért eljárását, még laikus olvasóhoz sem volna méltó. Olyan nagy alapokat vet művének, olyan széles körből meríti adatait, hogy ezen adatoktól mindenütt eredetiséget kívánni képtelenség volna. Ellenkezőleg. Az æsthetikusnak nem hivatása eredeti physiologiát és psychológiát adni, hanem mint Pekár helyesen mondja, e két tudomány mezejéről összefoglalni a szükséges ismereteket és ezeken fölépíteni a harmadik tudományt, az æsthtikát. Elismeréssel és jól eső örömmel kell gondolnunk arra a roppant olvasottságra és biztos tájékozódásra az æsthetika segítő vagy jobban mondva alaptudományaiban, mely képessé tette a szerzót, hogy ezen összefoglaló működést elvégezhesse. Ismeri mindenütt a legújabb véleményeket s érzéke nem csalja meg, hogy kiválogassa mindég a neki legmegfelelőbbeket. Alig egy-két esetben találunk elavult nézeteket mint pl. a *három alapszín* fölvételénél (77. old.), noha tudjuk, hogy bármelyik színt tekintjük alapszínnek s a megállapításuk mindég önkényes; a *Young-Helmholtz*-elmélet meg van döntve (lásd *Wundt*nál), de ő elfogadja (78—79. old.); mikor azt állítja, hogy több szín elegyítve többé-kevésbé fehéret ad (75. old.); hivatkozik *Müller Miksára*, hogy az állat abstractióra nem képes (249. old.). A mi egyik nagy kiválósága, hogy ezeket a változatos nézeteket szépen tudja összefűzni, bár mindég lelkiismertesen idézi a forrást, a részek még sem szakadnak szét, hanem összefüggő értelmes egészeket alkotnak, csak egy helyen nem sikerült az összeolvasztás: a mozgás-működésekről kapcsolatban az akaratműködésekkel igen sokat ír, igaz, hogy okosan és szépen, de mikor levonja a mozgásbeli szép követelményeit, ezeknek a követelményeknek megállapítása az előbbi hosszú fejtegetésekkel nincs semmi összefüggésben (445. old.).

Egynémely része a könyvnek nem elég világos, így az *irradiatio* magyarázata (71. old.); a képzet és érzet viszonyáról szóló hypothesisek ismertetése (115. old.); nem magyarázza kellőképen, miért érzékelünk egy tárgyat *egynek* és *egyenesen állónak*, nem pedig kettőnek és fordítottnak, noha a rezeére két fordított kép vetődik (131—132. old.); az *akarat determináltsága*, a hol először van róla szó (251.), nincs kellőképen kiemelve (később azonban pótolja e hiányt 432. s. köv.); a *figyelem* és *akarat* között nem tudja a kapcsolatot megállapítani, a meny nyiben a figyelmet akaratí velejáronak tartja (251. s. köv.). Szerettük volna, ha a *hypertensiós* valamint *hypothensiós öröm* és *bánat* mechanismusát is érthetőbbé tette volna.

Mindezek azonban csak olyan apróbb kifogások, a mik a munka terjedelméhez, a kitűzött föladat fontosságához és a tárgyalása módjának

komolyságához képest nem sok számot tesznek. A mint a szerző magasabb szempontról tekinti a tárgyát, úgy a bírálóknak sem szabad kicsiségekben elfogódnia.

Helyeselhetjük mindjárt az æsthetika kiinduló pontját. Nem metafizikai meghatározásokra, mondva csinált skatulyázgatásokra van szükség, hanem tudományos, positiv eredményeken alapuló æsthetikára. A szépet eddig (a metaphysikusok) valami sajátságának, tulajdonságnak tartották, s keresték mi a lényege. Ezzel szakítani kell. A mit mi a dolgok tulajdonságának tartunk, így a szép is, csak a mi subiectumunkban van meg, a szép tehát subiectiv, még pedig érzés, innen következik relativitása, a mit Pekár alkalom adtával kiemel. Ezen szempontból ad Pekár physiologiát és psychológiát, kérdés azonban, szükséges-e azt oly mértékben tenni, mint ő teszi; különösen a physiologiai részre áll ez. Mert psychologiai és physiologiai alapon kell az æsthetikának nyugodni, de külön physiologiát adni æsthetika keretében az én nézetem szerint nem kellene. Igaz, hogy nekünk magyaroknak erre is szükségünk van, de más a physiologiai æsthetika s más a physiologia. Talán nem volna olyan fölünö az aránytalanság, ha nem választaná el az æsthetikát oly mereven a physiologiától is psychologiától. Az által, hogy külön részekben tárgyalja a physikát, anatómiát, physiologiát és psychológiát, a párhuzamos részek vagy távol esnek egymástól (p. *érzéki kellemes és szemléleti szép* 88—92. és 191—202. old.) vagy ismétlésekbe esik vagy ellenmondásokba kerül, mint az *iránykellemes* vizsgálatánál, hol egyszer (191. old.) a mélyből magasra, másodszer (575. old.) a fentről lefelé irányuló tekintést tartja kellemesnek. Így a kapcsolat az alapvetés és az æsthetika között sokszor nem elég biztos, nem érezzük az összefüggést az æsthetika és physiologia között. Sokszor szinte megfeledkezünk arról, hogy egy-egy æsthetikai tételnek igazolását, alapját már előbb a physiologiai részben megkaptuk. Meg kell azonban vallanunk, hogy az itt ajánlott rendszer, ha ugyan keresztül vihető, nagy nehézséget okozna s ennek is meg volnának a maga hibái.

Az egész könyvnek legsikerültebb, legszebb része a *kapcsolástan* (V. 2.). Legmostohább elbánásban részesül a Fechnertől «*kapcsolati tényezőnek*» nevezett eleme a szépnek és talán a *képzetkapcsolásbeli szép* körét is bővebbre lehetett volna vonni, de úgy is, a mint van, az *alapeszme* és *alaphangulat* fontosságának párhuzamos levezetésével, az illustrációra szolgáló példák finom elemzésével, becses és nagyon tanulságos. A példákra azonban van egy megjegyzésem. Ha a költészethez fordul megvilágításért, magyar költőre hármat kivéve (*Endrödy* és főként *Reviczky*, néha *Petőfi*) alig, majd mindég külföldiekre hivatkozik, pedig találhatott volna a magyar irodalomban is elég példát. Nemesak a hazafiság beszél belőlem, de így maguk a példák ismerősebbek lettek volna

előttünk. Az is hiba, hogy majd kivétel nélkül lyrikusokra hivatkozik. Ennek magyarázatát azonban talán az szolgálhatja, hogy a hangulatot tartja a természet és művészet suggestiójánál a legeslegnagyobb fontosságúnak s a hangulat kedvéért az æsthetikai hatás második elemét, a képzeteket háttérbe szorítja. Pedig vagy a költészet minden ágában a hangulat játszsza a főszerepet: ekkor más költőknél is talált volna példát, vagy nem, s ekkor annál inkább figyelemben kellett volna azokat is részesíteni, hogy állítását igazolhassa.

Nem titkolhatom el csodálkozásomat, miért nem fejtegeti bővebben Pekár a látszat kérdését. Ő maga is elismeri fontosságát (*Az æsthetikus elme tiszta, merő látszatokkal dolgozik* 216. l.) és mégis nagyon röviden végez vele, pedig maga az elv fejtegetése, valamint a reá vonatkozó problémák ismertetése igen hálás és tanulságos tárgyul kínálkozott volna.

Két okból is. A legjobb magyar tanító költemény Aranynak Vojtina Ars poetikája épen a kérdést tárgyalja. Igaza van-e Aranynak mikor azt állítja «nem a való hát, annak égi mássa lesz, a mitől függ az ének varázsa», tulajdonképen mellékes, de az bizonyos, hogy ez iskola tételét Arany fejezte ki a legérthetőbben és legköltőiebben. Másrészt az újabb időben egy új látszat-theoria merült föl, melyet *Karl Gross* nyomán *Conrad Lange* fejtett ki, melyszerint minden művészet alapja a tudatos csalódás, szabad lebegés a látszat és valóság között. A művészet nem akar a való színében föltűnni, hanem csak látszólagos tevékenységre bírni, tudatos csalódásba ringatni.

Végső következtetéseit azonban nem lehet minden kritika nélkül elfogadni. Hogy a művészet az emberiség játéka, abban minden az evolutio elméletét elfogadó æsthetikus egyetért Pekárral, de a mint ő az egyéni és faji ösztönök játékból levezeti a fönséges és a tulajdonképeni szép (szerinte gyönyörű) érzését, ahhoz azt hiszem fér egy-két szó. Ily módon a szép és fönséges nagyon mereven el volna egymástól választva és épen nem éri el azt, a mire a szép főformái című fejezetben (538. old.) törekszik, hogy a fönségést a szép keretén belül különböztesse meg. Ellenkezőleg még jobban szétválik a szép e két ága, úgy körülbelöl, mint a hogy előttről száz évvel *Schillerék* fogalmazták. A tragikumnak és komikumnak visszavezetése az egy és általános harczárol az egyén és faj harczára — bár így mélyebb jelentőséget nyer a tétel — talán még sem olyan nagy fontosságú, mint a hogy Pekár hiszi. Magát a játékot pedig, a művészi szép és fönséges alapját illetőleg elfogadja *Schiller* és *Spencer* hypothesisát, hogy a játék az «erők fényüzése» és forrása «a komoly munka utánzása». A játéknak tehát a küzdelemben a létért nincsen semmi szerepe, célja nincs, illetőleg maga a játék a cél. Ugyancsak *Gross* ezt teljesen tévesnek tartja és ki akarja mutatni, hogy a mint a

játék az állatoknál, úgy a művészet az embereknél részt vesz ebben a létért való küzdelemben: erőben tartja a játékosztont, a mi az utódoknak — mert a játék mintegy iskolája az élet komoly küzdelmeinek — a létért való küzdelemben szükséges. Érdekes lett volna e nézetnek értékesítése vagy kritikája.

Ezek után bátran ajánlhatjuk mindenkinek, különösen tanár embernek, e nagy munka elolvasását. Eredeti gondolatokat és azok eredményeit, mély megfigyeléseket és pozitív tudományt talál benne: ezekre pedig nagy szükségünk van.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

Útmutató a magyar nyelv tanításához a direkt módszer alapján a beszéd- és értelemgyakorlatok anyagának feldolgozásával a nem magyar anyanyelvű népiskolák első osztálya részére. Tanítók és tanítójelöltek használatára. Irták: *Göndör Károly* igazgató, és *Mihalicska J., Riszpler R., Zelliger A.*, népiskolai tanítók Pozsonyban. Budapest, 1898. Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai). 8°. 108 l. Ára 80 kr.

Általános a panasz, hogy a magyar nyelv terjesztése és térfoglalása nem halad oly mértékben, a hogyan azt hazánk legjobbjai óhajtják. Szóba került a dolog az 1896-iki tanügyi kongresszuson is, a hol egyhangúlag elhatározták, hogy a magyar nyelv tanításának a nemzetiségi érdekek népiskoláiban intensívebbnek kell lennie. De itt az a kérdés: hogy és miként történjék az? A felelet egyszerű. Szakítani kell a régi methodussal, mely szerint a magyar nyelvet a fordítás és grammatizálás fölötté fáradságos és mégis csekély eredményre vezető úton tanították. A magyar *beszéd* tanítására az egyedüli helyes mód csak is a *direkt módszer* lehet, vagy is a közvetlen szemléltetésen alapuló *beszédre* való tanítás. E módszer legjobban felel meg a gyermek természetének és a kívánt eredményre biztosan vezet.

Az előttem levő «*Útmutató*» a népiskola első évi anyagát foglalja magában, és a német anyanyelvű népiskolák gyermekeit veszi tekintetbe. Az «*Útmutató*» célja nem magyar grammatikát, hanem *magyar beszédet* tanítani. És e célét annak segítségével könnyen és biztosan el lehet érni. Fődolog az, hogy a tanító a tanításnak e legalsóbb fokán mindent, a mit mond, a mi tesz, közvetlen szemléltetésre alapítson. A tanító mindent, a mi szóba jó, legyen az tárgy, tulajdonság vagy cselekvés, bemutat és ismertet, még pedig a hol csak lehetséges, eredetiben, a hol pedig az nem állana rendelkezésére, ott hű mintát vagy jó ábrát használ. Az anyagkörök: a szülői ház, az iskola, a templom stb. E nagyobb köröknek ismét kisebb körei vannak. Mondhatni, hogy már ötven—száz szó elsajátítása után jó, összefüggő mondatokat megtanul a gyermek, még